

A gazdasági marginalizáció és a szélsőséges ideológiák iránti fogékonyság közötti kapcsolat

The Relationship Between Economic Marginalisation and Susceptibility to Extremist Ideologies

Sipos Xénia Zsuzsanna

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.3.7

Összefoglaló: A Soufan Group 2015-ös jelentéséből kiderült, hogy abban az évben mintegy 6000 – Líbiában pedig további 1500 – harcossal Tunéziából indultak el a legnagyobb számban dzsihadisták, hogy az Iszlám Állam oldalán harcoljanak, jóllehet ez az adat a lakosság számához viszonyítva elenyésző, csupán annak 0,1 százalékát teszi ki. Habár a 2017-es jelentés már „csupán” 2926 tunéziai fegyverest említett, a 2013 óta elkövetett terrorcselekmények – amelyek közül a hivatalos források szerint a legutóbbinak a 2020. szeptember 6-án, Port el-Kantávíban végrehajtott merénylet tekinthető – szükségessé teszik az erőszakos radikalizáció jelenségéhez vezető okok átfogó vizsgálatát. A tanulmány a gazdasági kirekesztettség és az extrémista nézetek iránti fogékonyság közötti esetleges összefüggést vizsgálja. A kérdéskört a szerző kvantitatív adatok felhasználásával elemzi: az ország egyes régióinak a gazdasági és szociális mutatóit a legnagyobb számú dzsihadistát kibocsátó tartományokéval veti össze, valamint további következtetéseket von le a dzsihadisták profiljára vonatkozóan. A tanulmány végén egyértelművé válik, hogy az erőszakos radikalizáció egy komplex folyamat, amelyhez a gazdasági okok mellett mind politikai, mind pedig kulturális tényezők nagymértékben hozzájárulnak.

Kulcsszavak: Tunézia, erőszakos radikalizáció, gazdasági kirekesztettség, terrorcselekmények

Abstract: *The 2015 report of The Soufan Group identified Tunisia as the leading country in the ranking of recruitment to ISIS with approximately 6,000 foreign fighters and an additional 1,500 jihadi fighters operating in Libya, though this number makes up only a small, 0.1% of the population. Although the*

2017 report mentions 2926 Tunisian fighters, the terrorist attacks committed after 2013 – that according to the official sources recently rocked the town of Port El Kantaoui on 6 September 2020 – require a comprehensive analysis of the root causes leading to violent radicalisation. The study examines the possible correlation between economic marginalisation and receptivity to extremist ideologies. The author examines the aforementioned topic by the application of quantitative data: the economic and social indicators of each region of the country are compared with those regions that emit the largest number of jihadists. Moreover, consequences are also drawn from the profile of jihadi fighters. The study finds that violent radicalisation is a complex phenomenon and that in addition to economic causes, political and cultural factors also contribute to this process.

Keywords: *Tunisia, violent radicalisation, economic marginalisation, terror acts*

Bevezetés

Vitathatatlan tény, hogy az Iszlám Állam (ISIS) és más extremista szervezetek (al-Káida, an-Nuszra, Boko Haram) által végrehajtott terrorcselekmények, valamint az azok végrehajtása érdekében folytatott egyéb tevékenységeik (toborzás, agitáció), illetve az erőszakos akciók elleni küzdelem korunk egyik legnagyobb kihívását jelenti *a világ minden állama számára*. Tekintettel arra, hogy az *említett szervezetek* a vallást csak *pusztá eszközként használják a saját céljaik eléréséhez és az önigazolásuk érdekében*, az önmeghatározásukból adódóan a toborzási tevékenységük többnyire, *de nem kizárólagosan* muszlim országokhoz köthető. Mindez nemcsak a különböző vallási csoportok békés együttélését, a vallások közötti párbeszédet nehezíti meg, de egyúttal a terrorizmus elleni küzdelem – mint *a nemzetközi közösség egészét érintő, világméretű probléma és kihívás (vallástól független)* – komplex jellegét és azzal összefüggésben az Iszlám Állam toborzása és tevékenysége következtében kialakuló vagy eszkalálódó társadalmi konfliktusokból fakadó nehézségeket is tükrözi.

Az Iszlám Állam toborzási tevékenységével összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy a Soufan Group (TSG) szerint 2015-ben Tunéziából indultak útnak a legnagyobb számban dzsihadista

harcosok, hogy az Iszlám Állam oldalán harcoljanak, miközben a nemzetközi közösség az észak-afrikai országra az „arab tavasz” siker-történeteként emlékezik, amely – a régió többi országával ellentétben – elkerülte, hogy a bukott államok sorsára jusson. Csizmadia Sándort idézve, *„az »arab tavasz« végén Tunézia maradt az egyetlen ország, ahol a szabadság értékeit megőrizve folytatódott a demokratikus átmenet”* (Csizmadia, 2014, 18. o.). A kormány és a lakosság erőfeszítéseinek eredményeként tehát a Freedom House éppen abban az évben kategorizálta első ízben Tunéziát szabad országgént (Macdonald és Waggoner, 2018), amelyben a TSG az Iszlám Államnak a legtöbb külföldi harcost adó államként. A tanulmány célja ennek az ellentmondásnak az átfogó elemzése, magyarázata. Azt azonban már most ki kell emelni, hogy *az erőszakos radikalizáció vizsgálata során nem vonhatók le a társadalom egészére vonatkozó általánosítások*. A tuniszi központú statisztikai tanulmányokat készítő Sigma Tanács (*Sigma Conseil*) 2012. márciusi közvélemény-kutatása szerint a tunéziai lakosság 50,9 százaléka tartott a vallási szélsőségesek térnyerésétől, 48,8 százalék pedig sem a szekuláris, sem a vallási oldalhoz nem sorolta magát (Yahmed, 2012).

A jelen tanulmány Tunézia *erőszakos* radikalizációhoz vezető útján keresztül kívánja beazonosítani, illetve elemezni az extrémista csoportok felemelkedését kiváltó alapvető okokat. Habár a szerző elsősorban gazdasági kontextusba ágyazva igyekszik megközelíteni az adott témakört, *annak komplexitása szükségessé teszi az egyéb – elsősorban társadalmi és kulturális – folyamatok megvizsgálását is*. Tunéziában az „arab tavaszt” követő események nagymértékben hozzájárultak az erőszakos cselekményekhez ugyan, illetve felgyorsították azok számának a növekedését, e probléma mögöttes és valódi okai jóval mélyebben gyökereznek, és az észak-afrikai ország sajátos történelmi, politikai és gazdasági fejlődési útjával magyarázhatók. A tanulmány révén a következő tézis igazolására teszek kísérletet: annak ellenére, hogy a gazdasági kirekesztés az *erőszakos* radikalizáció jelenségéhez vezető motívumok egyike, az inkább kiegészítő, mintsem az erőszakos cselekményeket közvetlenül kiváltó okként kezelendő. Az „arab tavasz”

célkitűzései között szereplő politikai, társadalmi és gazdasági reformok elmaradása olyan kihívást teremtett az ország számára, amely hozzájárult a tunéziai fiatalok *erőszakos* radikalizációjához. A Zín el-Ábidín ben Ali (Ben Ali) elnök 2011. január 14-i bukását követő, fokozatosan romló biztonsági helyzet – amelyhez elengedhetetlen a regionális kontextus vizsgálata is – szintén az *erőszakos* radikalizáció folyamatát erősítette.

Ahhoz, hogy a tanulmány fókuszát képező gazdasági kirekesztettség és az extrém ideológiák közötti összefüggést meg lehessen vizsgálni, elengedhetetlennek tűnik a radikalizálódott személyek általános profiljának a feltérképezése és az ország különböző régiói-ra vonatkozó statisztikai adatok (munkanélküliségi ráta, írni-olvasni tudók aránya) kielemezése is. Azonban nagyon fontos a politikai erőszak történelmi folyamatának, hátterének a vizsgálata is. Ignacio Sánchez-Cuenca a művében említést tesz arról, hogy a radikalizmus és az extrémizmus gyakran együtt járó folyamat, a terrorizmus pedig a politikai és gazdasági rendszerből fakadó jelenség (Sánchez-Cuenca, 2019, 20–23. o.).

Az *erőszakos* radikalizáció kérdéskörének vizsgálatát elsősorban a The Soufan Group által 2015 decemberében végzett felmérés eredményei indokolják, amelyek szerint a levantei régióban (as-Sám), illetve az észak-afrikai térségben Tunéziából vettek részt a legnagyobb számban dzsihadista harcosok az Iszlám Állam oldalán. A 2015. októberi adatok alapján mintegy 6000 tunéziai állampolgár – köztük 700, a *Dzsihád al-Nikáhban*¹ érintett nő, valamint 1500, Líbiában tartózkodó dzsihadista – harcolt az Iszlám Állam (ISIS) oldalán (*The Soufan*

1 A *Dzsihád al-Nikáhban* (szexdzsihad) érintett nők a „szent háborút” vívó férfiak számára önként ajánlják fel a szolgálataikat (a *nikáh* szó valójában házasságot jelent). A kifejezés meglehetősen ellentmondásos: szexuális érintkezés és/vagy házasság révén vívott küzdelem az Isten útján. A szexdzsihad fogalma a Mohamed al-Arifí által 2013-ban kiadott *fútvá*hoz (vallásjogi döntés) kapcsolódik, amelyben a valhábita teológus amellett érvelt, hogy a szükség megkövetelheti bizonyos tilalmak (ld. paráznság) áthágását, és arra biztatta a fiatal nőket, hogy a szolgálataikkal segítsék a szíriai fronton harcoló mudzsahidokat (Dialmy, 2019).

Group, 2015, 9. o.).² A pontos számukat illetően fontos megjegyezni, hogy az a későbbiekben csökkent, így a TSG 2017-es adatai szerint e téren Tunézia az első helyről a negyedikre esett vissza. Az ISIS-hez csatlakozott nők és gyerekek száma tekintetében ugyanakkor csupán Oroszország (3417 fő) előzi meg Tunéziát, ahol e kategóriában 3000 főt regisztráltak (Barrett, 2017, 9–13., 24–25. o.) Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a több mint tízszer nagyobb lakosságú Oroszországhoz viszonyítva ez az adat – Tunéziával ellentétben – elenyészőnek mondható.

Szintén hangsúlyozandó, hogy a tunéziai társadalom körében – az iszlamistákat is beleértve – a dzsihadista szervezetek egyáltalán nem élveztek széles körű támogatást (Lounnas, 2019, 110. o.), továbbá a 2015–2016-os terrorhullámot követően a tunéziai kormánynak – a már 2014-ben elkezdett erőfeszítéseinek köszönhetően – a terrorista szervezeteket nagyrészt sikerült visszaszorítania. A társadalom részéről tapasztalt elutasításuk, valamint a megfélemezésük érdekében tett intézkedések következtében a tunéziai szélsőségesek a terrorakcióikat elsősorban az ország határán kívül hajtják végre – például Nizzában, ahol ők voltak az elkövetői a 2020. október végi késeléses és a 2016-os gázolásos merényletnek is (*Reuters*, 2020). A közel-keleti régióban a Dáís³ által 2017 vége óta fokozatosan elszennvedett szíriai és iraki területi veszteség (Winston, 2018, 4–5. o.) 2019 tavaszára a szervezet jelentős részének a felszámolásához vezetett, ugyanakkor az általa jelentett fenyegetés lehetősége sem Tunéziában, sem Európában nem szűnt meg. A Tunézián 2015–2016-ban végigsöprő terrorhullám mellett a legutóbbi, 2020. szeptember 6-án Port el-Kantávi kikötővárosban, illetve azt megelőzően, 2020 márciusában (*Euronews*, 2020),

2 A külföldi harcosok ország szerinti bontásban megjelenítő rangsorát a 3. ábra tartalmazza.

3 A Dáís az Iraki és Levantei Iszlám Állam, illetve röviden csak Iszlám Állam (ISIS) arab nevének (*ad-Daula al-Iszlámijja, fil-Irák va-s-Sám*) a rövidítése, amely arra a Dél-Törökországtól Szíriáig terjedő területre utal, ahol a szervezet létrehozta a saját államát. 2014-től ezt az elnevezését használja Franciaország is, hogy elkerülje az iszlám, iszlamizmus és muszlim kifejezések közötti határok összemosását (Black, 2014).

2019 júniusában (*L'Express.fr*: 2019) és 2018 októberében (*Le Figaro.fr*: 2018) Tuniszban elkövetett merényletek egyaránt azt bizonyítják, hogy az *erőszakos* radikalizáció jelenségének a Tunézia példáján keresztül történő átfogó elemzése kiemelt fontossággal bír.

A tunéziai kormánynak a szélsőséges iszlamisták megfékezése érdekében tett lépéseire visszautalva fontos hangsúlyozni, hogy a szalafistáknak a 2011. októberi választásokat követő térnyerése kapcsán az ország vezetése felismerte, hogy a szélsőségesek által támasztott követelések nem tükrözik a tunéziai társadalom realitását. Az erőszakos radikalizációval szembeni intézkedések mutatkoznak meg a 2014 januárjában elfogadott alkotmányban is, amelyből végül kimaradt a *sariára* történő utalás (Csizmadia, 2014, 24. o.).

A tunéziai radikalizáció folyamatának a megértéséhez a szerző kiindulópontként *adatokra és tényekre támaszkodva, valamint a terrorcselekmények különböző kategóriáinak a bemutatásával* igazolja, hogy Tunéziában az „arab tavaszt” követő biztonsági helyzet fokozatos romlása magával hozta az extrémista csoportok felemelkedését, amely jelenség a 2015–2016-os terrorhullámban nyilvánult meg.

A tunéziai biztonsági és belpolitikai helyzet 2011 után: a főbb terrorcselekmények kategorizálása

Az „arab tavasz” eseményeit követő instabil politikai és biztonsági helyzet – a politikai vákuum, az annak következtében zajló hittérítési tevékenység (*da'wa*) (Law, 2015, 344. o.), az akár a terrorszervezetekhez köthető politikai foglyoknak, mint az Anszár as-Saría (AST) alapítójának, Abú Ijádnak (Zaarour In: Dawoody, 2016, 190.o.) adott amnesztia – megnyitotta a lehetőséget az ún. reradikalizációs folyamat számára.

Az Anszár as-Saría az ideológiáját tekintve az al-Káida terrorszervezethez kapcsolódik, s 2011 áprilisában Tunisz Szukra negyedében alakult meg, kihasználva az „arab tavaszt” követő politikai vákuumot. Besenyő János és Prantner Zoltán szerint a szervezet a megalakulásakor egyfajta humanitárius szerepet kívánt betölteni a belpolitikai

válságban, néhány hónappal később azonban az egyre kritikusabbá vált gazdasági és társadalmi helyzetből, a politikai kontroll lazulásából előnyt kovácsolva már az iszlám vallási normákat egyre erőszakosabb eszközökkel kívánta a társadalomra ráerőltetni (Besenyő és Prantner, 2015, 137–139. o.). Az államszerkezet fennmaradása következtében Tunézia nem bizonyult alkalmasnak az országon belüli dzsiháid viszszaszorítására, a terrorizmus veszélyét azonban tovább növelte, hogy 2014 januárjában az AST és katonai szárnya, az Okba Ibn Náfí Brigád egyesült, és az így létrejött, az al-Káida tunéziai szárnyaként is emlegetett szervezet a tunéziai–algériai határ porózusságát kihasználva a mai napig a régió aktív szereplője (Kiss, 2015, 123. o.).

Az extrém ideológiák fokozódó térnyerése a 2013-ban elkezdődött terrorhullám mellett abban is megmutatkozott, hogy egyre több tunéziai dzsihádistá hagyta el az országot, hogy az Iszlám Állam oldalán Szíriában, Irakban vagy Líbiában harcoljon. Míg a korábbi elnökök, Habíb Búrgíba és Ben Ali idején a modernizációs törekvések eredményeként a vallási szféra háttérbe szorult, 2011 októbere után egyre inkább előtérbe került: a biztonsági apparátus közel 400 mecset felett vesztette el az irányítást (Wolf, 2014). Az instabil belpolitikai helyzet lehetőséget teremtett az „arab tavaszt” követően szabadon bocsátott AST-tagok számára, hogy titokban folytassák a tevékenységüket. Bár az Anszár as-Saría mérsékeltebb ága a békésebb eszközök alkalmazását támogatta, és az iszlám vallás által dominált állam megteremtése céljából a mecsetekben folytatott hittérítő tevékenységet, a szervezet extrémista nézeteket valló képviselői 2012-től a Dáishoz való csatlakozásra buzdították a fiatal lakosságot, sőt sokan erőszakos eszközökkel, fegyverrel igyekeztek elérni a céljukat. Részt vettek – többek között – két ellenzéki politikus, Sokrí Belaíd és Mohamed Bráhmí⁴ 2013-as meggyilkolásában is (Fahmi és Meddeb, 2015, 8. o.).

4 A két szekuláris baloldali (Népi Front) politikus ellen 2013. február 6-án, illetve július 25-én elkövetett merényletért az akkori politikai vezetés a szélsőséges szalafita csoportokat tette felelőssé: Monszef Marzúki elnök (2011–2014) szerint a politikai pártok közötti viszály szításával kívánták aláásni az ország által elért sikeres átmenetet (*Le Monde.fr*; 2013).

A radikalizálódott tunéziaiak számára vonatkozóan – a téma jellegénél fogva – konkrét adatok nem állnak rendelkezésre,⁵ csupán a közel-keleti régióban és Líbiában jelen lévő dzsihadisták korábban már említett, hozzávetőleges száma ismert. A terrorizmus jelenségével foglalkozó tunéziai kutatóközpont 2016-os jelentése szerint a dzsihadisták 99,1 százaléka a 18 és 64 év közötti korosztályba tartozik (Mejri, 2017). Mivel ez a korcsoport a 11,8 millió fős lakosság (*Central Intelligence Agency. The World Factbook*, 2021) körülbelül 55,75 százalékát alkotja (megközelítőleg 6,5 millió fő), a külföldön elkövetett erőszakos cselekményekben csupán a lakosság elenyésző, 0,1%-a vett részt; a terrorakciók súlyához képest ez az arány csekélynek mondható.

A tunéziai erőszakos radikalizáció jelenségének a megértése szempontjából fontos kiemelni, hogy az országban elkövetett terrorcselekmények három nagy kategóriába sorolhatók:

- a tunéziai GDP 7,4 százalékát adó és a lakosság 14 százalékát foglalkoztató turisztikai szektort (Alby, 2015) célzó erőszakos cselekmények;
- a kirekesztő rezsimmel szemben elkövetett, politikai indíttatású terrorakciók;
- a terrorszervezetek (pl. az ország nyugati, Algériával határos területein, az as-Saánbí-hegyen aktív Okba Ibn Náfí Brigád) tevékenységei (TRAC, é. n.).

A legnagyobb tunéziai szigeten, Dzserbán fekvő el-Gríba zsinagógába látogató turistacsoport ellen 2002. áprilisban elkövetett támadást (Aubin, 2011, 23. o.) követően, 2013 februárjában újabb terrorcselekmények sújtották az országot, amelyek mindegyike politikai indíttatású volt. A Sokrí Belaíd, majd Mohamed Bráhmí ellen elkövetett merényletekért (Moghadam, 2016) – amint arról már szó volt –

5 Az Inkyfáda honlapján megjelent 2017-es tanulmány (Mejri, 2017) szerzője meglehetősen részletes áttekintést nyújt a tunéziai dzsihadisták profiljáról (régión szerinti megoszlás, életkor, iskolai végzettség stb.), s a régiókra vonatkozó társadalmi-szociális mutatókkal összevetett eredményeket „A szegénység és az extrém ideológiák közötti pozitív összefüggés, avagy tényleg a szegénység tehető felelőssé a terrorcselekmények elkövetéséért?” c. alfejezetben ismerteti.

az Anszár as-Saría vállalt felelősséget. Az erőszakos cselekmények csúcspontját azonban 2015 jelentette: abban az évben elsősorban turisták kerültek a szélsőséges iszlamisták célkeresztjébe. Október 18-án két fegyveres hatolt be a tuniszi Bárdó Múzeumba; a támadásnak összesen 21 turista és egy helyi rendőr esett áldozatul (Bobin, 2016). Június 26-án az ország északkeleti részén fekvő városból, Szilijánából származó Szajf ad-Dín ar-Rezgí 38 turistát mészárolt le a Szúszához közeli kikötő, Port el-Kantávíban álló Riu Imperial Marhaba Hotel tengerpartján (*France 24 in Arabic*, 2015). A terroristák akciói következtében a turisztikai szektorban 2014 és 2016 között 2,5–3 százalékos volt a visszaesés (Duthion és Mandou, 2016). Kiderült, hogy a terrorcselekmények a turisztikai szektorban a politikai instabilitásnál, valamint a globális sokkoknál (pl. 2001. szeptember 11. vagy a 2008-as pénzügyi világválság) jóval nagyobb mértékű és hosszabban elnyúló krízist okoznak (Goaied, 2019, 11. o.).

A politikai indíttatású terrorcselekmények 2015 végén kezdődtek meg. November 24-én a Dáís az elnöki őrség tagjait szállító busz ellen követett el robbantásos merényletet, amelyben 13 fő vesztette életét (*Business News.com.tn*, 2015). 2016. március 7-én Ben Gardán városában fegyveres csoportok katonai tisztviselőket és barakkokat támadtak meg, s az akció során 36 terrorista, 7 civil és a biztonsági erők 12 tagja vesztette életét (*Human Rights Watch*, 2017, 597. o.). Hangsúlyozandó, hogy az e kategóriába sorolható terrorakciók a tunéziai társadalomnak kizárólag az extrém ideológiák iránt fogékonyságot mutató tagjaihoz köthetők. Az elkövetők célja a 2011-ben megkezdett demokratikus átmenet folyamatának a megbomlasztása. Szintén a politikai háttérű támadások sorába illeszkedik a 2018. október 29-én Tunisz belvárosában elkövetett öngyilkos merénylet (egy 30 éves nő robbantotta fel magát), amelyben 20 személy sérült meg. 2019. június 27-én ismét terroristák akcióját látta meg Tunisz: az erőszakos cselekménynek egy rendőr esett áldozatul. 2020. március 6-án az Amerikai Egyesült Államok tuniszi nagykövetsége közelében található rendőri ellenőrző pontnál végrehajtott merényletben a biztonsági erők öt tagja vesztette életét. A szeptember 6-án Port el-Kantávíban történt késelés – amely egy rendőr halálát okozta – az Iszlám Állam vállalta magára.

Az (erőszakos) radikalizáció jelenségének fogalmi kerete

Fogalmi elhatárolás:

radikalizmus (radikalizáció), extrémizmus és terrorizmus

Mindenekelőtt ki kell jelenteni, hogy az *erőszakos* radikalizáció fogalma nem határozható meg egy konkrét definíció segítségével, mivel annak folyamatára politikai, társadalmi, gazdasági és pszichológiai tényezők egyaránt hatással vannak. A témakör komplexitása mind a közvetlen kiváltó okok, mind a befolyásoló *push and pull* tényezők áttekintését szükségessé teszi. Míg az elsőket illetően a szakértők között konszenzus mutatkozik, az utóbbiak megjelenése és csoportosítása kapcsán már a véleményük megoszlik (Dzhekova, Mancheva, Anagnostou és Stoynova, 2016).

A közismert, ám nem teljesen pontos nyugati terminológiában a radikalizmus gyakran az extrémizmus szinonimája. Ez az értelmezés azonban nemcsak pontatlan, de *esetenként* kontraproduktív is lehet. A szó eredeti, latin nyelvű jelentése szerint⁶ a radikalizmus – az extrémizmustól eltérően – a korábbi normák és gyakorlatok alapvető, *de jogszerű keretek között zajló* változását eredményező folyamatként írható le, *így nem kezelendő automatikusan* a Nyugat ellen irányuló dzsihadista tevékenységek támogatásaként, sőt bizonyos mértékig nyitottságot is mutat a nyugati kultúra egyes elemei iránt. A radikalizmus fő célja a gyökeres változások elérése, amelyek azonban nem sértenek törvényes kereteket. *A radikalizmus célja tehát a meglévő politikai rendszerben és normákban történő jelentős változtatások elérése* – de a fogalom nem kizárólag negatív kontextusban használható (a pozitív értelmű alkalmazását ld. a kulturális tényezőkről szóló részben). Ignacio Sánchez-Cuenca szintén e megállapítást erősítette meg, amikor azt hangsúlyozta, hogy a radikalizmussal ellentétben az

6 A latin *radix* főnév eredeti jelentése: gyökér; ebből jött létre később a *radicalis* [alapvető] melléknév, amely elsődlegesen nem negatív kontextusban használatos, és nem is feltétlenül negatív történésre utal.

extrémizmus magában foglalja az erőszak alkalmazását. Ugyanakkor hozzátette, hogy a két fogalom gyakran egymással szorosan összefügg, hiszen a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerben változásokat kívánó egyének és csoportok egy idő után a céljaik megvalósítása érdekében erőszakos eszközökhöz nyúlnak. Történelmi perspektívában: a polgárháború vagy demokratikus válság sújtotta, túl későn iparosított országok évtizedekkel később a baloldali terrorizmus áldozatává váltak (Sánchez-Cuenca, 2019, 20–23. o.). A fogalom pozitív és negatív tartalmának elhatárolása érdekében a tanulmány az utóbbi esetben a radikalizáció szó előtt az *erőszakos* jelzőt alkalmazza.

Patrick H. Tolan szerint az erőszak definiálása kapcsán elengedhetetlen, hogy a tettek mögött álló különböző motivációkat, hatásokat, társadalmi, politikai és pszichológiai tényezőket is figyelembe vegyünk, amelyek mind eltérő perspektívába helyezik a fogalmat. Szintén hangsúlyozandó, hogy az elkövetett cselekmények következménye a másik fél bántalmazása – ám a szakértők véleménye megoszlik arról, hogy csak a fizikai, vagy a verbális cselekedetek is erőszakosnak minősülnek-e (Tolan, 2007). Brynjar Lia azt emeli ki, hogy az extrém ideológiák iránti fogékonyság társadalmi és szociális tényezőkkel hozható összefüggésbe, de az e nézetekkel való egyetértés önmagában nem vezet terrorista cselekmények elkövetéséhez. Ez utóbbi háttérének a megértéséhez szükséges a pszichológiai sík vizsgálata is (Lia, 2005, 159. o.).

Mivel az extrémizmus célja a társadalom érdekeit szolgáló jogi normák áthágása, az erőszakos cselekmények iránti fogékonyság leírására ez a szó bizonyul a legalkalmasabbnak. A radikalizmussal ellentétben a terrrorszervezetek, illetve a terroristák erőszakos cselekmények elkövetésével „legitimálják” magukat. Az amerikai külügyminisztérium (U.S State Department) 1983-ban elfogadott definíciója szerint a terrorizmus: előre eltervezett, politikai indíttatású, az állam alatti szereplők vagy tiltott csoportok által a társadalom valamely rétegének a befolyásolása érdekében nem kombattáns célpontok elleni erőszakos cselekmény(ek) (Krueger és Maleckova, 2002, 3. o.). A radikalizmus – pozitív és negatív kontextusban való értelmezhetősége ellenére –

gyakran a terrorcselekmények egyfajta előzményének tekinthető, és ahogy arról korábban is szó volt, mindkettő komplex folyamat, így az alapvető okaik is szorosan összekapcsolódnak (Taspınar, 2009, 76. o). Egyes kutatók szerint az *erőszakos* radikalizáció folyamata egyrészt külső tényezőkkel (politikai, gazdasági és társadalmi), másrészt belső okokkal magyarázható. Mindemellett az Iszlám Állam által biztosított jólét és a közösséghez tartozás érzése (ld. csoportsszolidaritás) szintén a fiatal dzsihadisták első számú motivációi közé tartozik (Arany, N. Rózsa és Szalai, 2016, 195–198. o).

Fókuszban a gazdasági kirekesztettség és az extrémizmus

Martha Crenshaw, aki már az 1980-as évek elején foglalkozott a terrorizmus kérdéskörével, úgy vélte, hogy a szegénység azzal nem áll összefüggésben, mert a radikalizáció három összetevője a csoportsszolidaritás, a mártíromság, valamint az elit részéről az aktuális politikai rendszerrel, illetve a korrupcióval való szembehelyezkedésének a kifejezése. Crenshaw mindemellett kiemelte, hogy a terrorcselekmények elkövetői fiatal, iskolázott, a középréteghez tartozó személyek (Crenshaw, 1981, 383–384., 389. és 394–395. o.). Tekintettel arra, hogy az *erőszakos* radikalizáció jelenségét vizsgáló szakértők véleménye is megoszlik arról, hogy valóban főleg a szegénység-e a felelős a terroristák akcióiért, számos egyéb tényezőt is figyelembe kell venni.

Avraham Jager empirikus bizonyítékok alapján elutasította az említett két variáns közötti pozitív korrelációt, és megállapította, hogy az erőszakos radikalizáció nem szűkíthető le bizonyos földrajzi régiókra vagy kultúrákra (Jager, 2018, 8–9., 12. o.). A racionális választás elmélete – amely az egyént tekinti a kiindulópontnak, és az emberi viselkedésre keresi a választ – szintén cáfolja a szegénység és az extrém ideológiák iránti fogékonyság közötti összefüggést. Az elmélet szerint az egyén a legelőnyösebb és a legnagyobb haszonnal járó lehetőséget veszi figyelembe, így a döntések mérlegelésekor a számára legideálisabb opciót választja (Ogu, 2013, 90., 92–93. o.). Gary S. Becker – aki elsőként alkalmazta a racionális választás elméletét a

közgazdaság-tudományon kívül más tudományterületekre – szintén az előző megállapításokat erősítette meg: a bűncselekmények elkövetésekor számtalan tényező (befektetett pénz, esetleges kockázatok) befolyásolja az egyéni döntéseket (Jager, 2018, 10. o.). Quan Li és Drew Schaub a gazdasági fejlettség és a gazdasági globalizáció kérdéskörét vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy egy ország gazdasági fejlettsége jelentős mértékben csökkenti az erőszakos cselekmények előfordulásának a mértékét, ezért ők a politikai vezetés részéről a gazdaság fejlesztésére irányuló erőfeszítések szükségességét hangsúlyozták (Li és Schaub, 2004, 254. o.).

Az eddigiek alapján tehát elmondható, hogy a nehezebb körülmények között élők mindennapjait jobban leköti az alapvető szükségleteik kielégítése, míg a középosztálybeli, magasabb iskolai végzettségű személyek a változások érdekében nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak be a politikai életbe. A témával foglalkozó szakértők írásaiból összességében az derül ki, hogy az *erőszakos* radikalizáció jelensége mögött elsősorban az érintett személynek az adott politikai rendszerrel való elégedetlensége, valamint az egyéb sérelmei következtében felgyült haragja áll. Mindemellett az államoknak a gazdaságfejlesztés érdekében tett intézkedései – mint a terrorcselekmények visszaszorításának a potenciális eszközei – sem hagyhatók figyelmen kívül.

A következő fejezet a szegénység és az *erőszakos* radikalizmus ideológiája iránti fogékonyság vizsgálatával foglalkozik, a politika és a kultúra szintjén megjelenő egyéb járulékos tényezőket is érintve.

A tunéziai társadalom *erőszakos* radikalizálódásának alapvető okai

A szegénység és az extrém ideológiák közötti összefüggés, avagy tényleg a szegénység tehető felelőssé a terrorcselekmények elkövetéséért?

Khodr M. Zaarour szerint a modern államok felelősséggel tartoznak az állampolgáraik társadalmi jólétének biztosításáért. Amennyiben egy állam nem képes teljesíteni azon alapvető feladatait, amelyek

ellátására a néptől felhatalmazást kapott, az a kormánnyal szembeni általános elégedetlenség növekedését eredményezi, amely könnyen terroreselekmények elkövetéséhez vezet (Zaarour, 2016, 190. o.).

A gazdasági szintér vizsgálata során elsősorban a fiatal diplomások körében tapasztalható magas munkanélküliségi rátát szükséges kiemelni, amely Tunéziában országos szinten 40 százalék körülire tehető (World Bank, 2014). A tunéziai munkaerőpiaci egyenlőtlenségek a fiatal diplomások körében egyre növekvő elégedetlenséget váltottak ki. Közvetlenül az „arab tavasz” után végzett felmérés szerint a lakosok 44 százaléka vélte úgy, hogy 2011 óta sem történt pozitív irányú változás, és 46 százalék szerint az országban uralkodó helyzet a Ben Ali-éra alatt tapasztaltnál is rosszabb (Colombo, 2016). Valentina Colombo a politikai, társadalmi és kulturális kirekesztést hangsúlyozta, illetve a nagyobb városok és a peremterületek közötti hatalmas társadalmi és gazdasági különbségeket emelte ki. Az utóbbin – köztük a főváros elmaradott kerületein (Ben Arúsz, Arijána) – élő személyek a munkaerőpiacon eleve jelentős hátránnyal indulnak. Az egész Magreb régió belüli 15–29 éves korosztály körében Tunéziában éri el a legmagasabb értéket (33%) a NEET mutató⁷ (Colombo, 2016).

A jelen tanulmány a gazdasági marginalizáció és az extrémista nézetek közötti – esetleges – összefüggés vizsgálatokor alapvetően a The Soufan Group 2015-ös, valamint a terrorizmus jelenségével foglalkozó tunéziai kutatóközpont 2016-os anyagára (Mejri, 2017) épít. Ez utóbbi Tunézia mind a 24 tartományának a figyelembevételével mutatja meg, hogy melyik régió milyen arányban bocsátott ki dzsihadista harcost. Ezek az adatok, továbbá az erőszakos radikalizáció által befolyásolt fiatalokról vázolt profilt az egyes régiók munkanélküliség, illetve az analfabetizmus arányával hasonlítom össze. A lehető legnagyobb hitelesség érdekében a felhasznált mutatók a tunéziai Nemzeti Statisztikai Hivatal (*Institut National de la Statistique*, INS) publikációiból származnak. Mivel az INS a munkanélküliségnek a régiók szerinti megoszlását illető adatokat mindig az

7 A NEET (Not in Education, Employment or Training) az oktatásban, a munkaerőpiacon vagy a képzések közül egyikben sem részt vevő személyek összlétszámára utaló mutató.

év második trimeszterében teszi közzé, a jelen tanulmányban található fontosabb statisztikai mutatók is annak megfelelően szerepelnek.⁸ Kiemelendő még, hogy a Tunézia összes kormányzóságát lefedő adatok kizárólag 2015 második trimeszterétől érhetők el, így azok szintén beleillenek a vizsgált időszakba.

A TSG 2015-ös felmérése szerint a tunéziai dzsihadisták egyharmada az alábbi három régióból származik (ld. 4. ábra): Ben Gardán (15,2%), Binzert kormányzóság (10,7%) és a főváros, Tunisz (10,7%) (*The Soufan Group*, 2015, 5., 11. és 16. o.). Közülük az első város neve – a Líbiához való közelsége miatt – mindig is szorosan összefonódott a csempészettel, a másik két régió pedig az ország északi részén fekszik. Az északi–déli és a nyugati–keleti régiók közötti társadalmi–gazdasági törésvonal megértéséhez fontos tudni, hogy a Búrgíba, majd a Ben Ali által végrehajtott modernizáció csak az északi és a part menti területekre terjedt ki, míg a déli és a nyugati régiók elszegényedésével járt. Az állami befektetések mintegy 65 százaléka a part menti térségbe (Tunisz, Szúsza, Monasztír) irányult, s a vállalatok csupán 3 százaléka települt az ország nyugati részébe (Daguzan, 2017, 4. o.). E tények alapján magától értetődő lenne kijelenteni, hogy a gazdasági szempontból marginalizált déli és nyugati területek alkotják a legnagyobb számú tunéziai dzsihadistát kibocsátó régiót.

A tanulmány fő kérdésének elemzése szükségessé teszi a főbb mutatószámok – a munkanélküliség és az írni–olvasni tudók aránya – vizsgálatát. Az ENSZ statisztikái szerint Tunéziában a munkanélküliségi ráta 2010-ben 13, míg 2014-ben átlagosan 15,3 százalékos volt. Az INS adataiból pedig az derül ki, hogy a munkanélküliek aránya 2015-ben még 15,2,⁹ 2020 harmadik trimeszterében pedig már 16,2 százalék volt (*UNdata*, 2021),¹⁰ 2015-ben Ben Gardánban ugyanez a mutató

8 A munkanélküliség földrajzi megoszlását és az írástudatlanság által leginkább érintett régiókat az 1. ábra mutatja.

9 Ez az arány a diplomás fiatalok körében magasabb volt: átlagban a 23 százalékot is elérte. Bizonyos régiókban (pl. Szídi Búzid vagy Dzsendüba kormányzóság) a munkanélküliségi ráta 24,5 százalékra is megemelkedett (*Statistiques Tunisie*, 2021).

10 Fontos megjegyezni, hogy a 2020-as évre vonatkozóan kizárólag az országos szintű munkanélküliségi rátát közölte a tunéziai Nemzeti Statisztikai Hivatal, a régiók szerinti megoszlásra vonatkozóan konkrét adat nem érhető el.

18,58, Binzert kormányzóságban 13,11, Tunisz marginalizált negyedében pedig 13,12 százalékos volt (*Statistiques Tunisie*, 2021). Az adatok alapján tehát a munkanélküliség által a legnagyobb mértékben sújtott régiók már 2012-től, de 2015 óta még egyértelműbben az ország középső (pl. Gafsa kormányzóság, ahol a munkanélküliek aránya 2015-ben 27,9, 2016-ban 28,2, 2017-ben 27,3, 2018-ban 28,9, 2019 második trimeszterében pedig 25,5 százalék volt) és déli részén találhatók (pl. Tatávín kormányzóság a maga 2015-ös 30, 2016-os 32, 2017-es és 2018-as 32,4 és 2019 második trimeszterében mért 28,7 százalékos munkanélküliségi rátájával) (*Statistiques Tunisie*, 2021).

A terrorizmus jelenségével foglalkozó tunéziai kutatóközpont már többször is idézett 2016-os tanulmány írója a 2011 és 2015 közötti időszakra vonatkozóan összesen 384 bírósági aktát vizsgált meg, amelyben 2224, terrorcselekmény elkövetésével vádolt személyről tartalmazott információkat. Ez alapján arra a megállapításra jutott, hogy az elkövetők 96 százaléka férfi, 28,7 százaléka 25 és 29 év közötti, 40 százaléka egyetemen tanul vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

Az extrém ideológiára fogékony személyek regionális megoszlását illetően a tanulmány az első helyen Tuniszt, illetve annak külvárosi kerületeit (Ben Arúsz, Arijána és Manúba) nevezi meg, ahonnan az elkövetők 32 százaléka származik, a második helyre pedig 14 százalékkal az ország középső részén elhelyezkedő Szidí Búzid tartomány került. Ezeket követi az ország nyugati részén található Dzsendúba (5,5%), al-Kaszrín (5,39%), a délkeleti Medenín (5,29%), illetve Binzert kormányzóság (5,19%).

Megjegyzendő, hogy a munkanélküliségi ráta kapcsán leginkább érintett régiókból (Gafsa vagy Tatávín kormányzóság) a tanulmány szerint országos szinten kifejezetten alacsony arányú – 2,39, illetve 1,87 százaléknyi – dzsihadista származott. Az általános feltételezésekkel ellentétben kiderült, hogy a vizsgálatba bevont, terrorista cselekmények elkövetésével vádolt személyek 33 százaléka középiskolai végzettséggel rendelkezett, 28 százalék egyetemi tanulmányokat folytatott, 12 százalékuk pedig egyetemi diplomával is bírt. A vádlottak

13 százaléka szakirányú képzésben részesült, 4 százaléuk érettségizett, és alig 10 százaléknak van csupán általános iskolai végzettsége.

A foglalkozásuk alapján az extrémista ideológiák iránt fogékonynak mutakozó személyek 45,5 százaléka szakképzett vagy szakképzettség nélküli munkás; csupán 14,9 százaléknak van világi, vagyis nem vallási tevékenységhez kapcsolódó szakmája; 8,3 százalékot tesznek ki a diákok, 6,6-et a szakképzett vagy szakképzettség nélküli köztisztviselők, 3,2 százalékot pedig az egyetemi tanárok. E számok szintén ellentétben állnak azzal az általános feltételezéssel, miszerint az alulképzettek, a gazdaságilag kirekesztettek körében – a kilátástalan helyzetből fakadóan – nagyobb a valószínűsége az erőszakos cselekmények elkövetésének.

A vádlottak életkorát illetően fontos kiemelni, hogy bár – ahogy arról már szó volt – a legtöbb elkövető a 25–29 évesek közül kerül ki (28,7%), őket arányukban a 30 és 34 év közötti korcsoport követi (25%), de 18–24 éves fiatalok is szép számmal (22%) találhatóak a terrorizmus vádjával gyanúsított személyek között.

A kiképzés helyszíne kapcsán meg kell említeni, hogy a tunéziai kormány 2013-as intézkedéseit (többek között az Anszár as-Saría terrorszervezeté nyilvánítását) követően a tunéziai dzsihadisták kiszorultak az ország területéről, és 70 százaléuk Líbiában, 23 százaléuk pedig Szíriában található dzsihadista táborokban részesült kiképzésben (Mejri, 2017).

A munkanélküliség és az írástudatlanság földrajzi megoszlását szemléltető térkép (1. ábra), a statisztikai adatok és a legtöbb dzsihadistát kibocsátó régiók összehasonlítása alapján tehát nem lehet egyértelmű összefüggést találni a szegénység és az extrém ideológiák iránti fogékonyosság között, tehát az *erőszakos* radikalizáció jelenségét más tényezőkkel együtt szükséges vizsgálni.

*Az erőszakos radikalizáció folyamatához hozzájáruló
további lehetséges tényezők*

A vizsgálandó témakör szempontjából lényeges kiemelni, hogy a szekuláris–vallási törésvonal mentén zajló politikai küzdelem már Tunézia Franciaországtól való 1956-os függetlensége óta jelentős mértékben meghatározza az ország politikai és kulturális karakterét. A Búrgíba elnök nevével fémjelzett modernizációs folyamat – vagyis a nyugati típusú modell átvétele – radikálisnak tekinthető ugyan, hiszen szakítást jelentett az iszlám vallásban mélyen gyökerező hagyományokkal, ám az ország modernizációját szolgálta, így a „radikális” jelző ez esetben pozitív kontextusban értelmezendő. A gyors ütemű fejlődés érdekében Búrgíba többek között eltörölte a vallási intézményeket (pl. sariabíroságok), valamint a nőket érintő intézkedései részeként 1957-ben betiltotta a hidzsábnak, az arcot szabadon hagyó fejkendőnek a tantermekben való viselését (Boer, Moors és Teeffelen, 1995, 59. o.).

A tunéziai államépítés folyamata a függetlenség kikiáltása után vette kezdetét, és egyet jelentett a politikai és a kulturális szintnek a központi hatalom kezében történő összpontosulásával. Búrgíba elnök említett reformjai egy sajátos helyi identitás megteremtését, az ún. *tunéziai iszlám* létrehozását eredményezték. Az új ideológia szerint a tunéziai identitás már jóval az iszlám észak-afrikai térhódítása előtt létezett, így az utóbbi valójában egy berber társadalomra épült rá (Boer, Moors és Teeffelen, 1995, 60. o.). 1987-es hatalomra kerülését követően Ben Ali tovább erősítette a Búrgíba által megkezdett reformokat, köztük az ország vallási karakterének a visszaszorítására tett intézkedéseket. A tunéziai identitásformálás egy sajátos, a többi arab országtól eltérő fejlődési folyamatként értelmezhető, ahol az identitás gyökerei elsődlegesen nem a vallásban keresendők. Ennek ellenére nem szabad elfelejteni, hogy a tunéziai nemzet alapvetően sokszínű és plurális, amely a szekuláris (elsősorban a part menti régiókban élő) és a vallási hagyományokhoz, tradíciókhoz a mai napig ragaszkodó (déli peremterületi) lakosságot egyaránt magában foglalja (Ben Yahmed, 2012).

A tunéziai államépítés kettős karaktere – egyfelől Tunézia polgári államként történő definiálása, amelyben az iszlám mint államvallás jelenik meg, másfelől pedig a felülről jövő modernizáció és a vallás-gyakorlás háttérbe szorítása – egyfajta diszharmóniát eredményezhet. Ennek következtében a helyi lakosság bizonyos rétege nehezebben tudja definiálni az állampolgárság fogalmát, illetve az iszlám vallásnak a mindennapokban betöltött szerepét. Ez a bizonytalanságérzet pedig könnyen hozzájárulhat ahhoz, hogy az egyén a szekularizmus helyett a hagyományos normákhoz térjen vissza, amely adott esetben az iszlám vallás félreinterpretálásában mutatkozhat meg. Minderre tekintettel kijelenthető, hogy a diszharmónia érzése szintén az *erőszakos* radikalizáció folyamatában szerepet játszó potenciális faktorként említhető, de a gazdasági kirekesztettséghez hasonlóan ez sem kizárólagos tényező.

Konklúzió

A tanulmány átfogó fogalmi keretbe ágyazva kívánta elemezni az *erőszakos* radikalizáció komplex jelenségének az – egymást átfedő – okait. E folyamat a csúcspontját jelentő 2015 során mintegy 6000 tunéziai állampolgárt érintett, jóllehet fontos hangsúlyozni, hogy az ország lakosságához viszonyítva az Iszlám Állam oldalán harcoló fiatalok aránya még mindig csekélynek mondható, csupán 0,1 százalékot tett ki. A fogalmi különbségtétel rávilágított a radikalizáció, valamint annak az erőszakos formája közötti különbség figyelmen kívül hagyásának a problematikájára. A tanulmány fókuszában a szegénység és az extrém ideológiák iránti fogékonyság közötti esetleges korreláció vizsgálata állt. Egyrészt a munkanélküliség és az írástudatlanság, másrészt a dzsihadistákat a legnagyobb számban kibocsátó földrajzi régiók adatainak az összevetése igazolta az eredeti állítást: a gazdasági marginalizáció az *erőszakos* radikalizáció folyamatának a járulékos, nem pedig a kizárólagos tényezője.

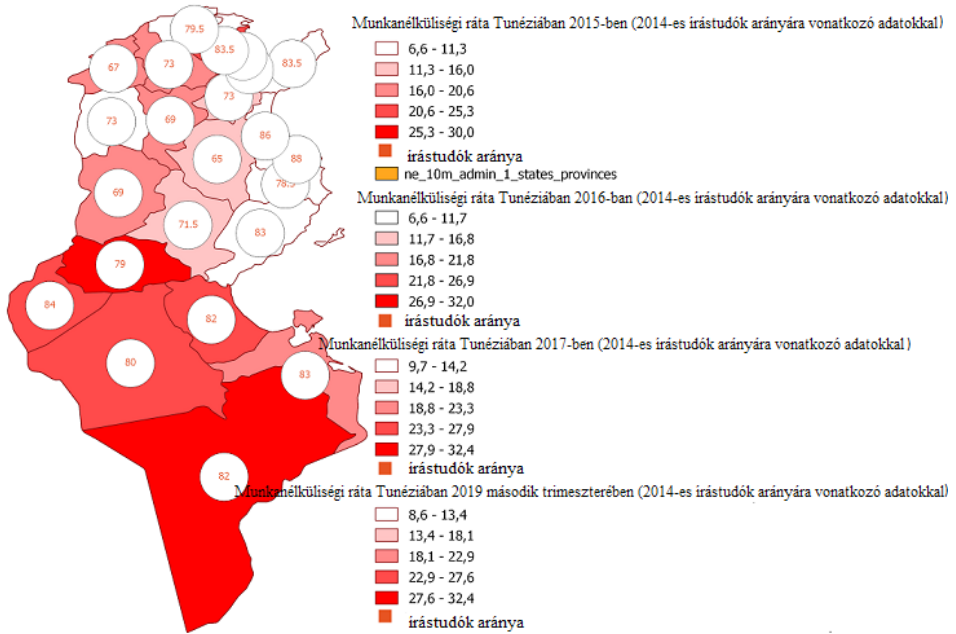

A tunézai esettanulmány továbbá Krueger és Maleckova (2002), illetve Jager (2018) előzetes kutatásait is igazolta, amelyek szerint a terrorcselekmények elkövetőinek túlnyomó része iskolázott, középszintű fiatal. E megállapítás pedig összhangban áll a racionális választás elméletével, mivel az azt feltételezi, hogy a marginalizált régiókból származó, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező személyek mindennapjait a megélhetés biztosításáért folyó küzdelem tölti ki, így a meglévő normák megváltoztatására irányuló törekvések esetükben háttérbe szorulnak.

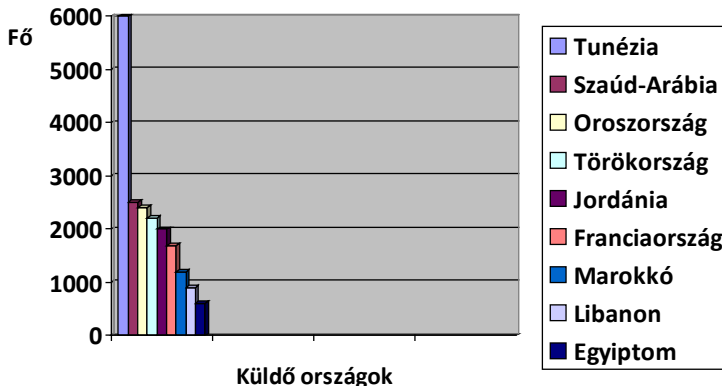
A tanulmány bebizonyította, hogy az *erőszakos* radikalizáció jelensége komplex folyamat, így nem elegendő kizárólag a gazdasági aspektusokra szorítkozni, számos egyéb, azt erősítő folyamatot (ld. például kulturális tényezők) szükséges vizsgálni. Tekintettel arra, hogy a járulékos tényezők részletes elemzése a jelen tanulmány keretét meghaladja, azok csupán említés szintjén szerepelnek. Az is kiderült, hogy az „arab tavaszt” követő belpolitikai és regionális instabilitás egyaránt közrejátszott a fiatal tunéziaiak extrém ideológiákkal történő szimpatizálásában, amely végül az országot 2015-ben és 2016-ban megrázó terrorhullámhoz vezetett.

Jól látható, hogy a következő lépések elengedhetetlenek ahhoz, hogy Tunézia sikereket érjen el az *erőszakos* radikalizáció elleni küzdelemben, és visszaszorítsa a demokratikus államberendezkedés megvalósulását aláásó jövőbeni terrorcselekményeket: ehhez a legfontosabb tényező a fenntartható gazdaság alapjainak a megteremtése. A korábban marginalizált régiók fejlesztése pedig a fiatal generáció számára is stabil jövőképet teremtene.

1. ábra¹¹
A munkanélküliség és írástudatlanság földrajzi régiók szerinti megoszlása

2. ábra¹²
A Szíriában, Irakban és Líbiában harcoló külföldi dzsihadisták főbb kibocsátó országai, rangsor szerint

11 Forrás: *Statistiques Tunisie*, 2021.

12 Forrás: *The Soufan Group*, 2015.

3. ábra¹³
Tunézia térképe

13 Forrás: *Webmanagercenter*, 2019.

Irodalomjegyzék

- Alby, Stéphane (2015). Tunisie. Sévèrement touchée. *BNP PARIBAS*. A letöltés ideje: 2020. október 5. <http://economic-research.bnpparibas.com/Views/WhosWho.aspx?Page=Page2&uid=324127>.
- Alexander, Christopher (2010). *Stability and Reform in the Modern Maghreb*. London: Routledge.
- Allani, Alaya (2007). Les Islamistes en Tunisie entre l'affrontement et la participation. In Muhammad Ayyadi, Hassan Rachik és Mohamed Tozy (szerk.), *L'Islam au quotidien. Enquête sur les valeurs et les pratiques religieuses au Maroc*.
- Arany Anett, N. Rózsa Erzsébet és Szalai Máté (2016). *Az Iszlám Állam kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet*. Budapest: Osiris Publishing.
- Aubin, Yves de La Messuzière (2011). *Mes années Ben Ali. Un ambassadeur de France en Tunisie*. Tunis: Ceres Editions.
- Barrett, Richard (2017). Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees. *The Soufan Center*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 30. <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>.
- Ben Yahmed, Marwane (2012). Les trois Tunisie. *Jeune Afrique*. A letöltés ideje: 2021. március 15. <https://www.jeuneafrique.com/142287/politique/les-trois-tunisie/>.
- Besenyő János és Prantner Zoltán (2015). The Emergence and Activity of Tunisia's Most Fearful Terrorist Group. *Strategic Impact*, 1, 137–150.
- Black, Ian (2014). The Islamic State: Is it Isis, Isil – or Possibly Daesh? *The Guardian*. A letöltés ideje: 2021. március 14. <https://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/sep/21/islamic-state-isis-isil-daesh>.
- Bobin, Frédéric (2016). Un an après l'attentat du Bardo, la Tunisie est plus que jamais confrontée au risque djihadiste. *Le Monde*. A letöltés ideje: 2020. október 3. http://www.lemonde.fr/international/article/2016/03/18/un-an-apres-l-attentat-du-bardo-la-tunisie-est-plus-que-jamais-confrontee-au-risque-djihadiste_4885599_3210.html.
- Boer, Inge E., Moors, Annelies és Teeffelen, Toine van (1995). *Changing Stories. Postmodernism and the Arab-Islamic World*. Amsterdam: Rodopi.

- Business News* (2015). Tunis – Attaque terroriste contre un bus de la Garde présidentielle. A letöltés ideje: 2020. október 1. <http://www.businessnews.com.tn/tunis-attaque-terroriste-contre-un-bus-de-la-garde-presidentielle.520.60530.3>.
- Central Intelligence Agency. The World Factbook* (2021). People and Society. A letöltés ideje: 2021. május 26. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/tunisia/#people-and-society>.
- Colombo, Valentina (2016). Multiple Layers of Marginalization as a Paradigm of Tunisian Hotbeds of Jihadism. In Varvelli, Arturo (szerk.), *Jihadist Hotbeds. Understanding Local Radicalization Processes* (107–120. o.)
- Crenshaw, Martha (1981). The Causes of Terrorism. *Comparative Politics*, 13(4), 379–399.
- Csizmadia Sándor (2014). Tunézia: „Iszlamista” és „laikus” politikai erők alkotmányozási konszenzusa. Az arab világ legdemokratikusabb alkotmánya. *Afrika Tanulmányok*, 8(2), 7–41.
- Daguzan, Jean-Francois (2017). Pourquoi la Tunisie produit-elle autant de jihadistes? *Euromesco Policy Brief*, 68. A letöltés ideje: 2020. szeptember 20. <https://www.frstrategie.org/web/documents/publications/autres/2017/2017-daguzan-epb-tunisie-djihadistes.pdf>.
- Dialmy, Abdessamad (2019). Un jihad sexuel genré. *Mondopoli.it*. A letöltés ideje: 2021. március 14. <http://www.mondopoli.it/wp-content/uploads/2019/03/Un-jihad-sexuel-genr%C3%A9.pdf>.
- Duthion, Brice és Mandou, Cyrille (2016). *Linnovation dans le tourisme. Culture numérique et nouveaux modes de vie*. Louvain-la-Neuve: De Boeck Supérieur.
- Dzhekova, Rositsa, Mancheva, Mila, Anagnostou, Dia és Stoynova, Nadya (2016). Understanding Radicalisation. Review of Literature. *Center for the Study of Democracy*. A letöltés ideje: 2020. október 6. https://www.researchgate.net/publication/309732865_Understanding_Radicalisation_Review_of_Literature.
- Euronews* (2020). Attaque de Sousse: le president tunisien demande que la lumière soit faite sur les assaillants. A letöltés ideje: 2020. november 28. <https://fr.euronews.com/2020/09/07/attaque-de-sousse-le-president-tunisien-demande-que-la-lumiere-soit-faite-sur-les-assailla>.
- Fahmi, Georges és Meddeb, Hamza (2015). Market for Jihad. Radicalisation in Tunisia. *Carnegie Middle East Center*. A letöltés ideje: 2020. október 20. http://carnegieendowment.org/files/CMEC_55_FahmiMeddeb_Tunisia_final_oct.pdf.

- France 24 in Arabic* (2015). Men huva Szajf ad-Dín ar-Rezgi al-mustabah bihi fi tanfiz i'tidá' Szúsza fi Túnisz. A letöltés ideje: 2020. október 1. <http://www.france24.com/ar/20150627-%D8%AA%D9%88%D9%86%D8%B3-%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D8%AF%D8%A7%D8%A1-%D8%A5%D8%B1%D9%87%D8%A7%D8%A8-%D9%81%D9%86%D8%AF%D9%82-%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%AD-%D8%B4%D8%A7%D8%B7%D8%A6-%D8%B3%D9%8A%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B2%D9%82%D9%8A>.
- Goaied, Mohamed (2019). Tourism, Terrorism and Political Violence in Tunisia: Evidence from Markov-Switching Models. *Tourism Management*, 70, 404–418.
- Human Rights Watch* (2017). World Report 2017. A letöltés ideje: 2020. október 1. https://www.hrw.org/sites/default/files/world_report_download/wr2017-web.pdf.
- Jager, Avraham (2018). Does Poverty Cause Terrorism? *International Institute for Counter-Terrorism*. A letöltés ideje: 2020. október 23. <https://www.ict.org.il/images/Does%20Poverty%20Cause%20Terrorism.pdf>.
- Kiss Álmós Péter (2015). *Afrikai terrorista-és szakadárszervezetek*. Budapest: Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely.
- Krueger, Alan B. és Maleckova, Jitka (2002). Education, Poverty, Political Violence and Terrorism: Is There a Casual Connection? *National Bureau of Economic Research*. A letöltés ideje: 2020. október 20. <https://www.nber.org/papers/w9074.pdf>.
- L'Express* (2019). Tunis: Daech revendique le double attentat qui a fait un mort et huit blessés. A letöltés ideje: 2020. október 29. https://www.lexpress.fr/actualite/monde/afrique/tunis-attentat-contre-la-police-sur-la-principale-avenue-de-la-ville_2086560.html.
- Law, Randall D. (2015). *The Routledge History of Terrorism*. Oxford: Routledge.
- Le Figaro* (2018). Tunisie: Une femme s'est fait exploser dans le centre de Tunis, vingt blessés. A letöltés ideje: 2020. október 29. <http://www.lefigaro.fr/international/2018/10/29/01003-20181029ARTFIG00199-tunisie-une-femme-s-est-fait-exploser-dans-le-centre-de-tunis-neuf-blesses.php>.
- Le Monde* (2013). Tunisie : liens confirmés entre les meurtres de Mohamed Brahmi et Chokri Belaïd. A letöltés ideje: 2021. március

14. https://www.lemonde.fr/tunisie/article/2013/07/26/tunisie-mohamed-brahmi-tue-par-la-meme-arme-qu-un-autre-opposant-politique_3454225_1466522.html.
- Le Monde* (2013). Tunisie: Liens confirmés entre les meurtres de Mohamed Brahmi et Chokri Belaïd. A letöltés ideje: 2021. március 14. https://www.lemonde.fr/tunisie/article/2013/07/26/tunisie-mohamed-brahmi-tue-par-la-meme-arme-qu-un-autre-opposant-politique_3454225_1466522.html.
- Le Programme du Mouvement Ennahda* (2011). Pour une Tunisie de la Liberté, de la Justice et du Développement. A letöltés ideje: 2021. július 9. <http://www.businessnews.com.tn/pdf/programme-ennahda0911.pdf>.
- Li, Quan és Schaub, Drew (2004). Economic Globalization and Transnational Terrorism: A Pooled Time–Series Analysis. *The Journal of Conflict Resolution*. 48(2), 230–258.
- Lia, Brynjar (2005). *Globalisation and the Future of Terrorism: Patterns and Predictions*. London: Routledge.
- Lounnas, Djallil (2019). The Tunisian Jihad: Between al-Qaeda and ISIS. *Middle East Policy*, 26(1), 97–116.
- Lussato, Céline (2011). Tunisie. D'où vient le parti islamique Ennahda? *LOBS*. A letöltés ideje: 2021. március 14. <https://www.nouvelobs.com/monde/20111027.OBS3399/tunisie-d-ou-vient-le-parti-islamique-ennahda.html>.
- Mabrouk, Mehdi (2012). Tunisia: The Radicalisation of Religious Policy. In George Joffe (szerk.), *Islamist Radicalisation in North Africa. Politics and Process* (48–70. o.)
- Macdonald, Geoffrey és Waggoner, Luke (2018). Dashed Hope and Extremism in Tunisia. *Journal of Democracy. International Republican Institute*. A letöltés ideje: 2020. november 28. <https://www.iri.org/resource/iri-experts-look-drivers-terrorism-tunisia-journal-democracy>.
- Macmillan, Palgrave (2016). *The Statesman's Yearbook 2017. The Politics, Cultures and Economies of the World*. London: Springer.
- Mejri, Walid (2017). „Terroristes” en Tunisie: que révèlent les dossiers judiciaires? *Inkyfada*. A letöltés ideje: 2020. november 28. <https://inkyfada.com/fr/2017/01/04/terroristes-tunisie-dossiers-justice/>.
- Moghadam, Valentine M. (2016). Islamism, Feminism and Resistance: Rethinking the Arab Spring. In David Courpasson és Steven Vallas (szerk.), *The SAGE Handbook of Resistance* (78–95. o.)

- Ogu, Michael I. (2013). Rational Choice Theory: Assumptions, Strengths, and Greatest Weakness in Application Outside the Western Milieu Context. *Arabian Journal of Business and Management Review*, 1(3), 90–99. A letöltés ideje: 2020. október 8. <https://pdfs.semanticscholar.org/88f8/5e51aad54ef5a564e270bf54cc5ba8fdf3da.pdf?ga=2.58601898.1276011796.1567944859.33309935.1565636219>.
- Reuters (2020). Nice Attack Points to Continued Tunisian Struggle with Jihadists. A letöltés ideje: 2020. november 28. <https://www.reuters.com/article/france-security-nice-tunisia-idUSKBN27F097>.
- Rivlin, Paul (2014). Tunisia: What Ben Ali Stole. *Middle East Economy*, 4(5), 1–6.
- Sánchez-Cuenca, Ignacio (2019). *The Historical Roots of Political Violence: Revolutionary Terrorism in Affluent Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statistiques Tunisie (2021). Indicateurs clés. A letöltés ideje: 2021. május 29. <http://www.ins.tn/>.
- Taspinar, Ömer (2009). Fighting Radicalism, not ‘Terrorism’: Root Causes of an International Actor Redefined. *SAIS Review*, 29(2), 75–86. o. A letöltés ideje: 2020. október 5. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/summer_fall_radicalism_taspinar.pdf.
- The Soufan Group* (2015). Foreign Fighters. An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq. A letöltés ideje: 2020. december 6. <https://www.jstor.org/stable/resrepl0784>.
- Tolan, Patrick H. (2007). Understanding Violence. In Daniel J. Flannery, Alexander T. Vazsonyi és Irwin, D. Waldman (szerk.), *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression* (5–18. o.)
- TRAC (é. n.). Search Results. A letöltés ideje: 2020. november 30. https://www.trackingterrorism.org/search/apachesolr_search/Tunisia.
- UNdata (2021). Tunisia. A letöltés ideje: 2021. május 29. <http://data.un.org/en/iso/tn.html>.
- Webmanagercenter (2019). Le ministère de la Défense nationale appelle à éviter les zones militaires fermées et des zones tampon. A letöltés ideje: 2020. december 6. <https://www.webmanagercenter.com/2019/08/26/438134/le-ministere-de-la-defense-nationale-appelle-a-eviter-les-zones-militaires-fermees-et-des-zones-tampon/>.
- Winston, David (2018). DIY Terrorism: A Look At The Paradigm Shift in Daesh’s Recruitment Tactics Through The Lense of Central Asian

- Foreign Terrorist Fighters. *Hungarian Defence Review*, 146(1), 4–16. A letöltés ideje: 2020. november 15. <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/index.php/honvszemle/article/view/301>.
- Wolf, Anne (2014). The Radicalisation of Tunisia's Mosques. *CTC Sentinel*, 7(6), 17–19. o. A letöltés ideje: 2020. november 8. <https://ctc.usma.edu/the-radicalization-of-tunisias-mosques/>.
- World Bank (2014). Tunisia. Breaking the Barriers to Youth Inclusion. Youth Inactivity and Unemployment. A letöltés ideje: 2020. november 21. https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/MNA/tunisia/breaking_the_barriers_to_youth_inclusion_eng_chap3.pdf.
- Yahmed, Marwane Ben (2012). Les Trois Tunisie. *Jeune Afrique*. A letöltés ideje: 2021. május 25. <https://www.jeuneafrique.com/142287/politique/les-trois-tunisie/>.
- Zaarour, Khodr M. (2016). State-Sponsored Terrorism and Its Effects on Lebanese Policy and Politics. In Alexander R. Dawoody (szerk.), *Eradicating Terrorism from the Middle East. Policy and Administrative Approaches*. Cham (185–199. o.)